

นั้นย่อมเหนือหนายในทุกข์ นี้เป็นความหมดจดวิเศษ เป็นหนทางหมดจดวิเศษ เมื่อใดบุคคลเห็นตาม
ปัญญาว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ เมื่อนั้นย่อมเหนือหนายในทุกข์ นี้เป็นหนทางหมดจดวิเศษ เมื่อใด
บุคคลเห็นตามปัญญาว่า ธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตัว เมื่อนั้นย่อมเหนือหนายในทุกข์ นี้เป็นหนทาง
หมดจดวิเศษ อุปปกา เต มนุสเสสุ เย ชนา ปารคามิโน บรรดามนุษย์ทั้งหลาย ชนเหล่าใดถึงซึ่งฝั่งได้
ชนเหล่านั้นมีประมาณน้อยนัก อถายั อิตรา ปชา ตีรเมวานุราวติ หมูสัตว์นอกนี้ย่อมเกาะชายฝั่งข้างนี้
นั้นแล ก็ชนทั้งหลายเหล่าใดประพฤติตามธรรมในธรรมที่พระตถาคตเจ้ากล่าวชอบแล้ว ชนทั้งหลาย
เหล่านั้นจักถึงซึ่งฝั่งอันล่วงเสียซึ่งวิญญะอันเป็นที่ตั้งของมัจจุ อันบุคคลข้ามได้แสนยาก ข้ามได้ยากนัก
บัณฑิตผู้ดำเนินด้วยคติของปัญญาย่อมละธรรมดำทั้งหลายเสีย ยังธรรมขาวให้เจริญขึ้น ความยินดี
อาศัยพระนิพพาน ไม่มีอาลัย จากอาลัย ยินดีได้ด้วยยากในพระนิพพาน ยินดีได้ด้วยยากในนิพพาน
อันเป็นที่สงัดใจ ควรละค้นหาทั้งหลายเสีย เป็นผู้ไม่มีกังวลแล้ว प्रารณาซึ่งความยินดียิ่งในพระ
นิพพานนั้น บัณฑิตผู้ดำเนินด้วยคติของปัญญา ชำระตนให้ผ่องแผ้วเสียจากเครื่องเศร้าหมองของจิตทั้ง
หลาย จิตอันบัณฑิตทั้งหลายเหล่าใด อบรมดีแล้วโดยชอบ ในองค์แห่งการตรัสรู้ทั้งหลาย บัณฑิตทั้ง
หลายเหล่าใดไม่ถือมั่น ยินดีแล้วในการละการถือมั่น บัณฑิตทั้งหลายเหล่านั้นไม่มีอาสวะ เป็นผู้พลง
ดับสนิทแล้วในโลกด้วยประการดังนี้ นี้เนื้อความของพระบาลี คลีความ เป็นสยามภาษาได้ความเท่านี้
ต่อไปนี้จะอธิบายขยายความในวิปัสสนาภูมิปาตเป็นลำดับไป เป็นธรรมอันสุขุมลุ่มลึกนัก เมื่อใด
บุคคลเห็นตามปัญญาว่า สังขารทั้งสิ้นไม่เที่ยง เมื่อนั้นย่อมเหนือหนายในทุกข์ นี้เป็นหนทางหมดจด
วิเศษ สุตตานิ ของสัตว์ทั้งหลาย นี้เป็นหนทางหมดจดวิเศษของสัตว์ทั้งหลาย เห็นตามปัญญาว่า
สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงทั้งสิ้น ไม่เที่ยงทั้งหมด รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญานของมนุษย์ก็ดี ที่
เป็นมนุษย์อยู่ จะได้เป็นมนุษย์อยู่ตลอดกับนับร้อยนับพันก็หาไม่ ไม่ถึง ๑๐๐ ปี ครั้งพุทธกาลยืนยาว
ที่สุด เพียง ๑๒๐ กว่าปีเท่านั้น ยืนจนที่สุดอายุ มีพระพากุลเถระเจ้า ยืนมากขึ้นไปกว่านั้น อายุ ๑๖๐
ปี ในครั้งพุทธกาลอายุขัย ๑๐๐ ปี บัดนี้อายุขัยกับอายุ ๗๕ ปี สัตว์อายุ ๑๐๐ ปีมีน้อยนัก ถึง ๑๐๐ ปี
เท่านั้นแหละ หาไม่ค่อยได้แล้ว นี้ไม่เที่ยง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน ของมนุษย์ก็ดี รูป
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน ของมนุษย์ละเอียด กายทิพย์ กายทิพย์ละเอียด รูปพรหม รูปพรหม
ละเอียด อรูปพรหม อรูปพรหมละเอียด ทั้ง ๔ กายนี้ไม่เที่ยงทั้งนั้น เที่ยงสักกายหนึ่งก็ไม่มี ล้วนแต่ไม่
เที่ยง ทั้งนั้น ที่เครื่องอุปการะแก่กายเล่า ไม่เที่ยงดุจเดียวกัน สิ่งที่เป็นปรากฏ ดินชาติ รุกขชาติ วัลลี
ชาติ พฤษชาติต่างๆ ไม่เที่ยงทั้งนั้น หรือดีกร้านบ้านเรือน ภูเขา ตลอดจนกระทั่งภูเขาศระสุเมรุ
ภูเขจักรวาล เมื่อโลกอันตรธานก็ย่อยยับเป็นจุลไปหมด ไม่เที่ยงเลย สิ่งที่อาศัยธาตุอาศัยธรรมสังขาร
ขึ้นนี้ไม่เที่ยงเลย เมื่อเห็นไม่เที่ยงจริงเช่นนี้ แล้วย่อมเหนือหนายในทุกข์ นี้เป็นหนทางอันหมดจดวิเศษ
ถ้าปัญญาเห็นอยู่อย่างนี้ เห็นชัดๆ อยู่ดังนี้แล้ว เห็นด้วยปัญญาของตนเช่นนี้แล้ว ความถือมั่นใดๆ
ในโลก ความถือมั่นใดๆ ในภพนั้นๆ ก็ย่อมไม่มีเป็นแท้

ไม่ใช่ไม่เที่ยงอย่างเดียว สังขารทั้งปวงทั้งสิ้นตัดสินว่าเป็นทุกข์ สัพเพ สงขารา ทุกชาติ เมื่อใดบุคคล
เห็นตามปัญญาว่า สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ เมื่อนั้นย่อมเหนือหนายในทุกข์ นี้เป็นหนทางหมดจดวิเศษ

นี่คือ เบญจขันธ์ทั้ง ๕ ของกายมนุษย์เป็นสุขหรือเป็นทุกข์ ถ้าว่าคนเจ็บไข้ละก็ เห็นว่าเป็นทุกข์ คนแก่ชรา นั้นเห็นเป็นทุกข์จริงๆ ถ้าว่าเป็นทุกข์จริงเป็นทุกข์ตลอด เด็กอยู่ในท้องก็ดี คลอดแล้วก็ดี เป็นเด็กเล่นโคลน เล่นทรายอยู่ก็ดี หรือรุ่นหนุ่มรุ่นสาวก็ดี หรือแก่เฒ่าชราปานใดก็ดี ถ้าว่าไม่พิจารณาตามความเป็นจริงแล้ว สุขหายากนัก ทุกข์มาก เป็นทุกข์จริง ขันธ์ทั้ง ๕ เป็นทุกข์จริงๆ กายมนุษย์หยาบ กายมนุษย์ละเอียดก็เป็นทุกข์ ตลอดหมดทั้ง ๘ กาย ทุกข์ทั้งนั้น สุขหาไม่ค่อยจะเจอ มีแต่ทุกข์ มีสุขบ้างเล็กน้อยตามภาษาของสัตว์ที่เกิดในภพนั้น เมื่อมนุษย์รู้ชัดเช่นนี้ก็เบื่อหน่ายในทุกข์ นี่แหละเป็น อย่างนี้แหละ เป็นหนทางหมดจดวิเศษ ธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตัว เมื่อใดบุคคลเห็นตามความเป็นจริงว่า ธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตัว รูปธรรมนามธรรมก็ไม่ใช่ตัว ดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ มนุษย์ละเอียด กาย ทิพย์ กายทิพย์ละเอียด กายรูปพรหม กายรูปพรหมละเอียด กายอรูปพรหม กายอรูปพรหมละเอียด ดวงธรรมที่ทำให้เป็นธรรมกาย ตลอดจนกระทั่งถึงพระอนาคาทั้งหลายเหล่านั้น ตลอดจนกระทั่งถึงพระอรหันต์ ไม่ใช่ตัวทั้งนั้น ตัวต้องอาศัยธรรมนั้น ธรรมต้องอาศัยตัวนั้น อาศัยซึ่งกันและกัน แต่ว่าธรรมทั้งหลายเหล่านั้นไม่ใช่ตัวจริงๆ เมื่อเห็นจริงลงไปดังนี้ว่าธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตัวแล้ว ย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นี่เป็นหนทางหมดจดวิเศษลึกลับซึ่งดูๆเดียวกัน ธรรมทั้งหลาย ดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ กายมนุษย์ละเอียด กายทิพย์ กายทิพย์ละเอียด กายรูปพรหม รูปพรหมละเอียด กายอรูปพรหม อรูปพรหมละเอียด กายธรรม กายธรรมละเอียด กายโสดา โสดาละเอียด กายสกทาคา สกทาคาละเอียด กายอนาคา อนาคาละเอียด กายอรหันต์ อรหันต์ละเอียด ทุกดวงธรรมไม่ใช่ตัวทั้งนั้น เห็นจริงๆ เข้าเช่นนี้ ที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์อยู่เพราะอะไรละ เพราะสภาพของขันธ์ที่เป็นโลกีย์นั้นไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ถึงที่เป็นโลกุตระที่ข้ามขึ้นจากโลกไป อ้ายนั้นไม่กล่าว จากภพไปเสียแล้ว ถ้าจะกล่าวลึกลับเข้าไปอีกไม่มีเวลาจบ ต้องขอสงวนไว้ว่า เบญจขันธ์ทั้ง ๕ ในภพทั้ง ๓ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ไม่เที่ยงเป็นทุกข์จริงๆ แล้วก็ธรรมทั้งหลายที่สัตว์เหล่านั้นอาศัย เป็นดวงๆ ๘ ดวงนั้นไม่ใช่ตัวจริงๆ แม้ถึงดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายธรรมโคตรภู โคตรภูละเอียด โสดา โสดาละเอียด สกทาคา สกทาคาละเอียด อนาคา อนาคาละเอียด อรหันต์ อรหันต์ละเอียด ๑๐ ดวง หรือเกินไปเท่าไรๆ ก็ไม่ใช่ตัว ตัวอาศัยธรรมนั้น

ที่นี้จะกล่าวถึงตัวละคร เมื่อว่าไม่ใช่ตัวแล้วอะไรเป็นตัวละ เรื่องนี้ได้แสดงแล้วเมื่อ ครั้งพระพุทธเจ้าโปรดภททियราชกุมาร ๓๐ หย่อนอยู่ หนึ่งแพศยาคนหนึ่ง ทั้งราชกุมาร ๓๐ มเหสีอีก ๒๙ ก็รวมเป็น ๕๙ หย่อน ๖๐ อยู่คนหนึ่ง พระองค์ทรงตรัสเทศนา บอกตัวทีเดียว นี่ได้แสดงมาแล้ว แสดงมากก็เกินทิใหญ่ทีเดียว ไม่ใช่เกินทิย่อย แสดงถึงตัวนี้ กายมนุษย์นี้แหละเป็นตัวโดยสมมติ กายมนุษย์ละเอียดก็เป็นตัวโดยสมมติ ไม่ใช่ตัวจริงๆ ไม่ใช่ตัวโดยวิมุตติ ทั้ง ๘ กาย กายทิพย์ กายทิพย์ละเอียด กายรูปพรหม กายรูปพรหมละเอียด กายอรูปพรหม อรูปพรหมละเอียด เป็นตัวโดยสมมติทั้งนั้น เป็นตัวโดยวิมุตติละ กายธรรม กายธรรมละเอียด กายโสดา โสดาละเอียด กายธรรมสกทาคา สกทาคาละเอียด กายธรรมอนาคา อนาคาละเอียด กายธรรมอรหันต์ อรหันต์ละเอียด นี่เป็นตัวโดยวิมุตติทั้งนั้น เป็นชั้นๆ ไป เป็นตัววิมุตติ แต่ว่าถึงกายพระอรหันต์ ถึงวิราคธาตุวิราคธรรมทีเดียว ถึงวิราคธาตุวิราคธรรมถึง

กระนั้น ที่จะไปเป็นพระอรหันต์เป็นตัววิมุตติแท้ๆ ทีเดียว เข้าถึงวิราคธาตุวิราคธรรม ออกจากสราคราตุสราครธรรมไปทีเดียว นี่ความจริงเป็นอย่างนี้ ถ้าว่ามีวิปัสสนาเห็น มีวิปัสสนาก็มีธรรมกาย เห็นด้วยตาธรรมกายนั้นแหละเรียกว่าวิปัสสนา แปลว่าเห็นแจ้ง เห็นวิเศษ เห็นต่างๆ เห็นไม่มีที่สุด ตาธรรมกายโคตรภูเห็นแค่นี้ ตาธรรมกายโสดา โสดาละเอียดเห็นแค่นี้ สกทาคา สกทาคาละเอียดเห็นแค่นี้ พระอนาคา อนาคาละเอียดเห็นแค่นี้ พระอรหันต์ อรหันต์ละเอียดเห็นแค่นี้ หนักขึ้นไปไม่มีที่สุด นับอสงไขยไม่ถ้วน เห็นไม่มีที่สุด รู้ไม่มีที่สุด เห็น จำ คิด รู้เท่ากัน เห็นไปแคไหนรู้ไปแค่นั้น จำไปแคไหนรู้ไปแค่นั้น คิดไปแคไหน รู้ไปแค่นั้น เท่ากัน ไม่ยิ่งไม่หย่อนกว่ากัน นี่อย่างนี้เรียกว่าวิปัสสนา เห็นอย่างนี้เห็นด้วยตา ธรรมกาย เห็นด้วยตาทายมนุษย์ กายมนุษย์ละเอียด กายทิพย์ กายทิพย์ละเอียด กายรูปพรหม รูปพรหมละเอียด กายอรูปพรหม อรูปพรหมละเอียด เห็นเท่าไรก็เห็นไป เรียกว่าอยู่ในหน้าที่ สมณะทั้งนั้นไม่ใช่วิปัสสนา ถ้าวิปัสสนาจะต้องเห็นด้วยตาธรรมกาย นั้นแหละเป็นตัววิปัสสนาจริงๆ ละ

เมื่อรู้จักหลักอันนี้ ในทำของพระรัตนตรัยนี้ได้ชี้หลักไว้ นี่กล่าวถึง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ว่า บรรดามนุษย์มากมาย น้อยคนนัก น้อยหน้าที่เดียวที่จะเข้าถึงฝั่งได้ น้อยนักที่เข้าถึงฝั่งนะคือนิพพานทีเดียว เข้าถึงนิพพานไม่ใช่เป็นของเข้าถึงง่าย ในวัดปากน้ำนี้มีจำนวน ภิกษุสามเณร อุบาสกอุบาสิกา มาก เข้าถึงนิพพานได้ ๑๕๐ กว่า มีธรรมกายไปนิพพานได้ ออกไปนิพพานได้ ๑๕๐ กว่า แต่หมดประเทศไทยนอกจากวิชานี้แล้ว ไม่มีใครไปนิพพานได้เลย ไปนิพพานได้ก็แต่ธรรมกายเท่านั้น นี่พึงรู้ชัดอย่างนี้ ถ้ารู้ชัดอย่างนี้ละก็ หมูสัตว์นอกนี้ย่อมเลาะอยู่ชายฝั่งข้างนี้เท่านั้น เลาะอยู่ในสักกายทิฐิ ได้อยู่แต่กายมนุษย์นี้เอง ใจไม่พ้นกายมนุษย์ไป พ้นจากกายมนุษย์ไป ไปได้อยู่กับกายมนุษย์ละเอียดที่ผันไป เลาะอยู่แต่ฝั่งข้างนี้ พ้นจากกายมนุษย์ละเอียดไป ไปติดอยู่กับกายทิพย์ กายทิพย์ละเอียด กายรูปพรหม รูปพรหมละเอียด กายอรูปพรหม อรูปพรหมละเอียด ออกจากภพไม่ได้ ติดอยู่ในภพ ติดอยู่กับกายเหล่านี้ นี่ได้ชื่อว่าเลาะอยู่แต่ชายฝั่งข้างนี้ ไม่ไปถึงพระนิพพาน พวกมีธรรมกายนั้นไปถึงนิพพาน ผู้ที่ไปถึงนิพพานแล้วมามองดูผู้ที่ไม่ไปนั้น ผู้ที่ไปนิพพานได้หาว่าผู้ที่ไม่ไปนั้นตาบอด มองไม่เห็นนิพพาน งุ่มง่ามเงอะงะอยู่ในกายเหล่านี้เอง งุ่มง่ามอยู่ในนี้เอง ตาบอดแล้วไม่รู้ว่าจะตาบอดด้วยนะ ไข่ว่าจะรู้ตัวเมื่อไรละ ไม่รู้เสียด้วย ถ้ารู้ตัวว่าตัวตาบอดก็รับทำให้ตาดี ให้เข้าถึงธรรมกายให้ได้ เข้าถึงธรรมกายก็เป็นตาดีกัน ไม่เข้าถึงธรรมกายก็เป็นตาบอด ไม่เข้าถึงนิพพาน ไปนิพพานไม่ได้ เห็นนิพพานไปนิพพานได้ก็เรียกว่าตาดี นี่ตรงอยู่อย่างนี้ เมื่อรู้จักหลักดังนี้แล้ว ก็คนทั้งหลายเหล่าใดแลปฏิบัติตามธรรมในธรรมที่พระตถาคตเจ้ากล่าวชอบแล้ว พระตถาคตก็ธรรมกายนั้นแหละ

ธรรมอะไรที่พระตถาคตเจ้ากล่าวชอบแล้วนะ ธรรมที่ทำให้เป็นกายเป็นลำดับไป จนกระทั่งถึงกายพระอรหันต์นั้นแหละ เป็นสวากขาตธรรมละ ธรรมที่พระตถาคตเจ้ากล่าวดีแล้ว กล่าวชอบแล้ว ถูกหลักถูกฐานทีเดียวไม่ใช่อื่นละ ไปตามร่องรอยนั้น ถ้าว่าปฏิบัติตามแนวนั้น คนทั้งหลายเหล่านั้นก็ย่อมถึงซึ่งฝั่ง ล่วงเสียซึ่งวัฏฏะเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุ ยากที่บุคคลจะล่วงได้ ล่วงซึ่งวัฏฏะนั้นมันอะไรละ กัมมวิภว วิปากวิภว ไม่ข้องขัดเรื่อยไป ล่วงเสียได้แล้ว ยากที่บุคคลจะล่วงได้ ไม่ใช่เป็นของง่าย แต่ว่าต้องปฏิบัติ

ตามธรรมที่พระตถาคตเจ้ากล่าวชอบแล้วจึงจะล่วงได้ ที่ล่วงได้ไปถึงนิพพานได้ เป็นพระอรหันต์ตัดกิเลส เป็นสมุจเฉทปหาน นั้นล่วงได้แล้ว พวกนี้ล่วงได้แล้วทั้งนั้น เมื่อล่วงได้ ขนาดนี้ ตามวาระพระบาลีว่า ถ้าจะไปทางนี้ ผู้ดำเนินด้วยคติของปัญญา ให้ละธรรมด่าเสีย ยังธรรมขาวให้เจริญขึ้น ด่าไม่ให้มีเลย เข้าถึงดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ ก็ใสเป็นแก้ว หาหลักอื่นไม่ได้ ดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ ละเอียดยิ่ง ดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายทิพย์ กายทิพย์ละเอียดยิ่ง กายรูปพรหม รูปพรหมละเอียดยิ่ง กายอรูปพรหม อรูปพรหมละเอียดยิ่ง ไสหนักขึ้นไป สว่างหนักขึ้นไป ด่าไม่มีไปแผ้วพานเลย นี่ให้ละ ธรรมด่าเสีย อย่างนี้ ยังธรรมขาวให้สะอาดให้บังเกิดปรากฏขึ้นอย่างนี้ ให้เกิดปรากฏ จนกระทั่งถึงธรรมกายตลอดไป นั้นธรรมขาวทั้งนั้นพวกเหล่านี้

กณฺหํ ธมฺมํ วิปฺปทหาย สุกฺกํ ภาวเณ ปญฺชิตฺโต โอบกา อโนกมาคฺคมฺม อาศฺยซึ่งนิพพานไกลจากอาลัย อาศฺยอาลัย ไม่มีอาลัย จากอาลัย เมื่อถึงพระอนาคาก็อาศฺยนิพพานได้ เมื่อถึงพระอรหันต์ละก็ไปนิพพานเลย ไปนิพพานทีเดียวไม่ไปไหนละ อาศฺยนิพพาน ไม่มีอาลัย จากอาลัย กามคุณาฬย อาลัย ในรูป ในกลิ่น ในเสียง ในรส ในสัมผัส ไม่มีเลย ไปอยู่นิพพานเสีย ไม่มีอาลัยไปเจอปนระคนเลย มีธรรมกายไปได้ ไปนิพพานได้ ไม่เกี่ยวข้องกับอาลัยเสียเลยทีเดียว วิเวเก ยตุถ ทูรมํ ยินดีได้ด้วยยากในนิพพานอันสงัดใด ถ้าว่าไม่มีธรรมกายแล้วไปยินดีไม่ได้ ถ้าไม่ถึงไม่รู้รสชาติ ของนิพพานทีเดียว ถ้ามีธรรมกายแล้วยินดีนิพพานได้ นิพพานเป็นที่สงัด เป็นที่สงบ เป็นที่เงียบ เป็นที่หยุดทุกอย่าง ถึงนิพพานแล้ว สิ่งที่ดีจริงอยู่ที่นิพพานทั้งนั้น เมื่อรู้จักนี้แล้ว ตตฺตฺราภริตฺติมิจฺเจยฺย ทิตฺตฺวา กามเ อภิกฺขุจฺฉิน ละกามทั้งหลายเสียได้แล้ว เป็นผู้ไม่มีกังวลแล้ว ปรารธนายินดีจำเพาะในพระนิพพานนั้น นิพพานนั้นเป็นของสำคัญนัก ลึกลับ พระพุทธเจ้าทุกๆ พระองค์มุ่งนิพพานทั้งนั้น เมื่อเป็นพระอรหันต์นั้นมีจำนวนเท่าไร องค์ก็มุ่งนิพพานทั้งนั้น ตั้งแต่อนาคาก็มุ่งนิพพาน ตั้งแต่มีกายธรรม ก็ถ้าว่าไปนิพพานบ่อยๆ ละก็ชอบนัก อยากรจะอยู่ในนิพพาน เป็นที่เบิกบานสำราญใจกว้างขวาง ทำให้อารมณ์กว้างขวาง ทำให้เยือกเย็นสนิท ปลอดภัยโปร่งในใจ ทำให้สบายมากนัก นิพพานเหตุนี้ ประโยทเปยุย อุตฺตฺตานํ จิตฺตฺเกฺลเสหิ ปญฺชิตฺโต บัณฑิตผู้ดำเนินด้วยคติของปัญญาเรียกว่าคนฉลาด ชำระตนให้ผ่องแผ้ว ชำระตนให้สะอาด เมื่อตนผ่องแผ้วสะอาดจากธรรมเครื่องเศร้าหมองของใจแล้ว เหลือแต่ธรรมกาย ใสสะอาดเป็นชั้นๆ ไป โคตรภู โสดา สกทาคา อนาคา อรหันต์ นั้นเรียกว่าสะอาดละ อย่างนั้นเรียกว่าสะอาดจากธรรมเครื่องเศร้าหมองของใจ ไม่มีแล้ว ผ่องแผ้วดีแล้ว จิตอันบัณฑิตเหล่านี้โดยบรมด้วยดีแล้วโดยชอบในองค์ เหตุของความตรัสรู้ทั้งหลาย บัณฑิตทั้งหลายเหล่านั้นย่อมไม่ถือมั่น ยินดีในการละการถือมั่น ย่อมไม่ถือมั่น ยินดีในการไม่ถือมั่น เมื่อปล่อยเสียได้หมดเสียเช่นนี้นั้น ชีณาสวา ชุตินฺนุโต เต โลเก ปรีนิพฺพุตฺตาติ บัณฑิตทั้งหลายเหล่านั้นย่อมเป็นผู้ไม่มีอาสวะ ชีณาสวา ย่อมเป็นผู้ไม่มีอาสวะ กามาสวะ ทิฏฐาสวะ อวิชชาสวะไม่มี หลุดหมด ชุตินฺนุโต ย่อมเป็นผู้โพล่งรุ่งเรืองสว่าง ดับสนิทในโลกด้วยประการดังนี้ นี่เป็นผลสุดท้ายของพระสูตรนี้ ประสงค์พระอรหันต์ตัดกิเลสเป็นสมุจเฉทปหานทีเดียว นี่เป็นหลักเป็นประธานของพระพุทธศาสนา เป็นธรรมทางวิปัสสนา ธรรมนี้เป็นทางวิปัสสนาโดยแท้ กล่าวมานี้

แสดงมานี้ตามปริยัติเทศนา ถ้าว่าจักแสดงตามหลักปฏิบัติให้ลึกซึ่งลงไปกว่านี้ เป็นของที่ลึกล้ำ
คัมภีร์ภาพนักษ

เมื่อมีธรรมกายปรากฏเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนตตา ในเบญจขันธ์ทั้ง ๕ เบญจขันธ์ทั้ง ๕ ที่เป็นมนุษย์ก็ดี
มนุษย์ละเอียดก็ดี กายทิพย์ กายทิพย์ละเอียดก็ดี กายรูปพรหม กายรูปพรหมละเอียด กายอรูป
พรหม กายอรูปพรหมละเอียดก็ดี เป็นกายสัตว์เดรัจฉานก็ดี เปรต อสุรกาย สัตว์นรกทั้งหมด ที่เรียก
ว่าประกอบด้วยเบญจขันธ์ ขันธ์ทั้งหลายเหล่านั้นแหละเกิดจากธาตุจากกรรม ธาตุกรรมเป็นตัวยี่นให้
เกิดขึ้นเป็นเบญจขันธ์ เบญจขันธ์ทั้ง ๕ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์
ขันธ์มีเท่าใด ก็ภพที่ชาติเท่าใดย่อมเป็น อนิจจัง ทุกขัง ทั้งนั้น แล้วก็ไม่ใช่ตัวด้วย ธรรมที่ทำให้เป็นขันธ์
เหล่านั้น ดวงธรรมที่ทำให้เป็นขันธ์เหล่านั้น ทุกขันธ์ไปทุกกายไป ก็ไม่ใช่ตัวอีกเหมือนกัน ได้ชื่อว่าเป็น
ทุกขังแล้วไม่ใช่ตัวด้วย เมื่อรู้จักว่าไม่เที่ยง ไม่ใช่ตัวละก็ ต้องปล่อยปละละดังนี้เป็นชั้นๆ ไปดังแสดงแล้ว
ก่อนๆ โน้น สละละกายเหล่านี้เสียทุกชั้นไป เมื่อวานก็แสดงละเป็นชั้นๆ ไป ละกายมนุษย์หยาบ
เข้าหากายมนุษย์ละเอียด ละกายมนุษย์ละเอียดเข้าหากายทิพย์ ละกายทิพย์เข้าหากายทิพย์ละเอียด อยู่
กลางกันเรื่อย ละกายทิพย์ละเอียดเข้าหากายรูปพรหมอยู่กลางกายทิพย์ละเอียด ละกายรูปพรหม
เข้าหากายรูปพรหมละเอียดอยู่กลางกายรูปพรหม ละกายรูปพรหมละเอียดเข้าหากายอรูปพรหมอยู่
กลางกายรูปพรหมละเอียด ละกายอรูปพรหมเข้าหากายอรูปพรหมละเอียด ละกายอรูปพรหม
ละเอียดเข้าหากายธรรม เป็นชั้นๆ ไปอย่างนี้ เมื่อถึงกายธรรมแล้วถึงขั้นวิปัสสนา

๘ กายข้างต้นกายมนุษย์ไปจนถึงอรูปพรหมละเอียดนั้นเป็นกายชั้นสมณะ ถ้าว่าเข้าไปถึงกายเหล่านั้น
เป็นสมณะทั้งนั้น เข้าถึงวิปัสสนาไม่ได้ เพราะกายเหล่านั้นเป็นสมณะ ทำไม่รู้ว่า เป็นสมณะ ภูมิ
สมณะบอกตำรับตำราไว้ ๔๐ กลิน ๑๐ อสุภ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ เป็น ๓๐ ละ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑
กำหนดอาหารเป็นปฏิกูล จตุธาตววัตถานะ ๑ กำหนดธาตุ ดิน น้ำ ไฟ ลม กำหนดธาตุเหล่านี้ ทั้ง ๒
นี้ เป็น ๓๒ พรหมวิหาร ๔ เป็น ๓๖ อรูปฌาน ๔ เป็น ๔๐ นี้ภูมิของสมณะ เมื่อเข้ารูปฌานต้องอาศัย
มนุษย์ กายมนุษย์ละเอียด กายทิพย์ กายทิพย์ละเอียด กายรูปพรหมเข้ารูปฌาน กายอรูปพรหมเข้า
รูปฌาน นี้หลักฐาน ฌานเหล่านี้ยืนยันว่า ตั้งแต่ตลอดรูปพรหมอรูปพรหมนี้ แหะและเป็นภูมิสมณะทั้ง
นั้น ไม่ใช่ภูมิวิปัสสนา

ภูมิวิปัสสนา ยกวิปัสสนาชั้นข่ม ขันธ์ ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุป
ปาทธรรม ๑๒ ๖ หมวดนี้เป็นภูมิของวิปัสสนา

ขันธ์ ๕ ได้แสดงแล้ว รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ของมนุษย์ มนุษย์ละเอียด กายทิพย์ กาย
ทิพย์ละเอียด กายรูปพรหม กายรูปพรหมละเอียด กายอรูปพรหม กายอรูปพรหมละเอียด ๘ กายนี้
ขันธ์ ๕ ทั้งนั้น ขันธ์ ๕ เหล่านี้แหละตาธรรมกายเห็นไม่เที่ยง เป็นทุกขัง ไม่ใช่ตัวทั้งนั้น เห็นชัดๆ
อย่างนี้ นี้เป็นวิปัสสนา

อายตนะ ๑๒ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ ๑๒ นี้ก็ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวอีกเหมือนกัน เช่นเดียวกัน แปรผัน ไปตามหน้าที่ของมัน เห็นชัดๆ

ธาตุ ๑๘ จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ โสตธาตุ สัทธาธาตุ โสตวิญญาณธาตุ มานธาตุ คันธธาตุ ขานวิญญาณธาตุ ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ กายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ กายวิญญาณธาตุ มโนธาตุ ธรรมธาตุ มโนวิญญาณธาตุ ธาตุ ๑๘ สาม ๖ เป็น ๑๘ อายตนะ ๖ อายตนะหนึ่งแยกออกเป็น ๓ จักขุก็เป็นธาตุ รูปที่มากกระทบจักขุก็เป็นธาตุ วิญญาณที่เล่นไปรับรู้รูปที่มากกระทบนัยน์ตาก็เป็นธาตุ หูก็เป็นธาตุ เสียงที่มากกระทบหูก็เป็นธาตุ วิญญาณที่เล่นไปรับรู้ทางหูนั้นก็เป็นอย่างนั้น จมูกก็เป็นธาตุ กลิ่นก็เป็นธาตุ รสที่เล่นไปตามจมูกนั้นก็เรียกว่าธาตุ ลิ้นก็เป็นธาตุ รสก็เป็นธาตุ ความรู้ที่เล่นไปตามลิ้นนั้นก็เป็นอย่างนั้น กายก็เป็นธาตุ สัมผัสถูกต้องก็เป็นธาตุ วิญญาณที่สัมผัสนั้นก็เป็นอย่างนั้น ใจก็เป็นธาตุ อารมณ์ที่เกิดกับใจก็เป็นธาตุ วิญญาณที่รู้อารมณ์ที่เกิดกับใจนั้นก็เป็นอย่างนั้น รู้ว่าเป็นธาตุ ล้วนแต่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทั้งนี้ เมื่อรู้ชัดว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาดังนี้ละก็ รู้ชัดๆ เช่นนี้ เห็นชัดๆ เช่นนี้ นี้ก็ด้วยตาธรรมกาย ตากายมนุษย์ กายทิพย์ กายรูปพรหม อรูปพรหม ทั้งหยาบ ทั้งละเอียด เห็นไม่ได้ เห็นได้แต่ตาธรรมกาย ธาตุ ๑๘ นี้ก็เห็นได้ชัดๆ

อินทรีย์ ๒๒ จักขุนทรีย์ นัยน์ตาเป็นใหญ่ โสตินทรีย์ ความได้ยินเป็นใหญ่ ขานินทรีย์ ความรู้กลิ่นเป็นใหญ่ ชิวหินทรีย์ ความรู้รสเป็นใหญ่ กายินทรีย์ กายรับถูกต้องเป็นใหญ่ มนินทรีย์ ใจเป็นใหญ่ เป็นใหญ่ตามหน้าที่ ที่เรียกว่าอินทรีย์ ๕ ในอินทรีย์ทั้ง ๕ นี้ เป็นใหญ่ตามหน้าที่ของมัน อินทรีย์ไม่ใช่มีน้อย มี ๒๒ อิตถินทรีย์ สภาวะรูปของหญิงเป็นใหญ่ ปุริสินทรีย์ สภาวะรูปของชายเป็นใหญ่ ชีวิตินทรีย์ ชีวิตเป็นใหญ่อยู่ดังนี้ สุขินทรีย์ สุขเป็นใหญ่ ทุกขินทรีย์ ทุกข์เป็นใหญ่ โสมนัสสินทรีย์ ความดีใจเป็นใหญ่ โทมนัสสินทรีย์ เสียใจเป็นใหญ่ อุเบกขินทรีย์ อุเบกขาเป็นใหญ่ สัทธินทรีย์ ความเชื่อเป็นใหญ่ วิริยินทรีย์ ความเพียรเป็นใหญ่ สตินทรีย์ สติเป็นใหญ่ สมาธินทรีย์ สมาธิเป็นใหญ่ ปัญญินทรีย์ ปัญญาเป็นใหญ่ อนุญัตถินทรีย์ พระโสดาเป็นใหญ่ เป็นหน้าที่ของพระโสดาปัตติมรรค อัญญินทรีย์ โสดาปัตติผล สกทาคา อนาคา ถึงอรหัตมรรค เป็นใหญ่ของหน้าที่นั้นๆ อัญญาตาวินทรีย์ อรหัตเป็นใหญ่ เป็นใหญ่ในหน้าที่ของพระอรหัตผลนั้นๆ เมื่อว่าอินทรีย์ ๒๒ เหล่านี้เป็นภูมิ ของวิปัสสนาแท้ๆ ถ้าไม่มีตาธรรมกายมองไม่เห็น มีตาธรรมกายมองเห็น อินทรีย์ ๒๒

อริยสัจ ๔ ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ทุกข์นะมีจริง ๆ นะ หมด ทั้งร่างกายนี้ทุกข์ทั้งก่อน หรือใครว่าสุข ลองเอาสุขมาดู ก็จะไปหยิบเอาทุกข์ให้ดูทั้งนั้น ตลอดจน กระทั่งชาติ เกิดก็เป็นทุกข์ ชาติปี ทุกขา ความเกิดเป็นทุกข์ เมื่อเกิดแล้วก็มีแก่ มีเจ็บ มีแปรไปตามหน้าที่ ก็ออกจากทุกข์นั้นทั้งนั้น ไม่ใช่ออกจากสุข ต้นนั้นเป็นทุกข์ทั้งนั้น เกิดนั้นแหละเป็นตัวทุกข์ละ ต้อง กำหนดรู้มันไว้ ทำอะไรมันก็ได้ เหตุให้เกิดมีกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา เป็นเหตุให้เกิดชาติ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา กามตัณหา อยากได้ เป็นกามตัณหา ภวตัณหา อยากให้มีให้ เป็น ภวตัณหา เมื่อมาเป็นมาเห็นปรากฏแล้ว ไม่อยากได้ แปรไปเป็นอย่างอื่น ให้ดำรงคงที่ นั้น

เป็นวิภวตัณหา เหมือนเราเป็นหญิงเป็นชาย ไม่มีลูกอยากได้ลูก นั่นเป็นกามตัณหาแล้ว ได้ลูกสมเจตนาเป็นภวตัณหาขึ้นแล้ว ไม่อยากให้ลูกนั้นแปรไปเป็นอย่างอื่นนั่นเป็นวิภวตัณหาอีกแล้ว เห็นใหม่ ละเป็นอยู่อย่างนี้แหละ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหานี้แหละเป็นเหตุให้เกิดชาติ ต้องดับด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ ดังกล่าวแล้ว ถอดกันไปเป็นชั้นๆ จนกระทั่งพระอรหันต์ดับหมด ดับนั้นแหละเป็นตัวนิโรธ ที่เข้าถึงซึ่งความดับนั้นเป็นมรรค สัจธรรมทั้ง ๔ นี้ต้องมีตาธรรมกาย จึงจะมองเห็น ไม่มีตาธรรมกายมองไม่เห็น

ปฏิจสมุปปาตธรรม ธรรมอาศัยซึ่งกันและกันเป็นแดนเกิดขึ้น อวิชาความรู้ ไม่จริงเป็นเหตุให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดสฬายตนะ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สฬายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ผัสสะทั้ง ๖ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เวทนาทั้ง ๓ เวทนาทั้ง ๕ เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ ความเกิด ชาติก็เป็นปัจจัยให้เกิดชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส อปิเยหิ สมุปิโยโค ทุกุโข ยมปิจณฺ ํ น ลภติ ตมปิ ทุกุขํ โดยย่อก็ความยึดถือมั่นในปัญจขันธ์ทั้ง ๕ เป็นทุกข์ นี้เกิดจากอวิชาทั้งนั้น ไม่ใช่อื่น ถ้าว่าเมื่อถึงพระอรหันต์แล้ว อวิชาหลุดหมด นี้เป็นตัววิปัสสนาชัดๆ อย่างนี้ละ ฟังรู้จักนี้แหละตามปริยัติชัด ๆ ทีเดียว เมื่อรู้จักละก็ให้จำไว้เป็นข้อวัตรปฏิบัติ จะได้พาดนหลักลัดลวงพ้นจากวิภูสงสาร มีนิพพานเป็นที่ไปในเบื้องหน้า

ที่ได้ชี้แจงแสดงมานี้ตามวาระพระบาลี คลฺลิตฺวา เป็นสยามภาษาตามมตยาธิบาย พอสมควรแก่เวลา เอเตน สจฺจวชฺเชน ด้วยอำนาจความสัตย์ที่ได้อ้างธรรมปฏิบัติ ตั้งแต่ต้นจนอวสานนี้ สทา โสตุถิ ภวณฺตุ เต ขอความสุขสวัสดีจงบังเกิดมีแก่ท่านทั้งหลายบรรดามาสโมสรในสถานที่นี้ทุกถ้วนหน้า อาตมภาพนี้ชี้แจงแสดงมาพอสมควรแก่เวลา สมมติว่ายุติธรรมิกถาโดยอรรถนัยมความเพียงเท่านี้ เหว่ ก็มีด้วยประการฉะนี้ ฯ